

Χαρίσιος Παπαμάρκου (1844-1906): ένας ενάρετος και φιλόπατρις παιδαγωγός του 19^{ου} αιώνα.

ΠΑΥΛΟΣ ΤΑΓΤΕΒΕΡΕΝΙΔΗΣ, Εκπαιδευτικός ΠΕ02, Med. στις επιστήμες της Αγωγής, Υποδ/ντής 2ου ΓΕΛ Κοζάνης

Η εποχή του Χαρισίου Παπαμάρκου συμπίπτει με το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, κατά τον οποίο ο ελληνισμός βιώνει μια ταραγμένη περίοδο με κυριότερα χαρακτηριστικά την ολοένα και μεγαλύτερη επέκταση του βουλγαρικού εθνικισμού, όπως εκφράζεται με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, τις αποτυχίες της κρητικής επανάστασης και τη διαφαινόμενη κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Μέσα σε αυτό κλίμα ο ελληνισμός αγωνιζόταν να διαμορφώσει την εθνική συνείδησή του και να οικοδομήσει την κρατική υπόστασή του. Ο Χ. Παπαμάρκου ως εκπαιδευτικός της δράσης επιθυμούσε έντονα την υλοποίηση των θεωρητικών απόψεών του. Για αυτό συμμετείχε ενεργά στις πολιτικές εξελίξεις και ειδικότερα στην άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής στο πλευρό του κόμματος του Χαρίλαου Τρικούπη.

Ο Χ. Παπαμάρκου γεννήθηκε το 1844 στον, τουρκοκρατούμενο ακόμα, Βελβεντό Κοζάνης. Γρήγορα άφησε τη γενέτειρά του και εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του το 1850 στην Αθήνα, όπου τέλειωσε το γυμνάσιο και αποφοίτησε από την Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών το 1864. Στη συνέχεια δούλεψε ως ελληνοδιδάσκαλος στη Στρώμιτσα από το 1866 έως το 1869, ενώ από το 1871 αξιοποιώντας την υποτροφία του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» σπούδασε στη Γερμανία φιλολογία, φιλοσοφία και παιδαγωγικά. Το 1876 του ανατέθηκε η ίδρυση και η διεύθυνση του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, ενώ το 1882 ανέλαβε το αντίστοιχο πόστο στα Επτάνησα με έδρα την Κέρκυρα. Από το 1884 έως το 1889 ανέλαβε τη διεύθυνση του Διδασκαλείου Αθηνών. Το 1889 συνέταξε τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια για τον, τότε Υπουργό Παιδείας στην Κυβέρνηση Τρικούπη, Κωνσταντίνο Θεοτόκη. Το 1892 συμμετείχε στο νεοσύστατο «Συμβούλιο της Εκπαίδευσης» και δύο χρόνια αργότερα δημοσίευσε τα πρώτα άρθρα αναλυτικά προγράμματα για το Δημοτικό Σχολείο. Από το 1895 έως το 1904 διετέλεσε εκ νέου Διευθυντής του Διδασκαλείου Αθηνών. Πέθανε στην Αθήνα το 1906.

Στην Κέρκυρα επιθεώρησε όλα τα δημοτικά της περιοχής στο πλαίσιο της μεγάλης επιθεώρησης σε όλη την Ελλάδα το 1883. Στην πολυσέλιδη έκθεσή του περιέγραψε με μελανά χρώματα την εκπαιδευτική κατάσταση και διατύπωσε συγκεκριμένες προτάσεις για τη βελτίωσή της. Κατά την άποψή του το λιγότερο προβληματικό μέλος της όλης προβληματικής κατάστασης ήταν ο δάσκαλος. Απεναντίας πρότεινε την αύξηση του μισθού του, τον οποίο θεωρούσε μέχρι τότε εξευτελιστικό με αποτέλεσμα να μην μπορεί να επιδοθεί στο έργο του απερίσπαστος, καθώς και την χειραφέτησή του μέσω της απαγκίστρωσής του από την εξουσία των δημάρχων, που παρενέβαιναν διαρκώς στο έργο του. Επίσης, πρότεινε την αναδιάρθρωση της διοίκησης της εκπαίδευσης με τη δημιουργία, σε τοπικό επίπεδο, νομαρχιακών εκπαιδευτικών αρχών και συνολικότερα μιας υπερκομματικής γενικής σχολικής αρχής στο Υπουργείο Παιδείας, την έγκριση από τις εκπαιδευτικές αρχές συγκεκριμένων βιβλίων, τα οποία έπρεπε να διανέμονται δωρεάν ιδίως στους άπορους μαθητές, την συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, σε περιοχές που δεν

ήταν εφικτή η ίδρυση σχολείων μόνο για κορίτσια, και την τιμωρία των γονιών που αμελούσαν την εκπαίδευση των παιδιών τους και δε δίσταζαν ακόμη και να διακόπτουν τη φοίτησή τους.

Εκτός από την προαναφερθείσα έκθεση της Κέρκυρας, ένα άλλο κείμενο που αποκαλύπτει τις πρωτοποριακές για την εποχή παιδαγωγικές και εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Χ. Παπαμάρκου είναι τα νομοσχέδια που συνέταξε για τον τότε υπουργό Παιδείας Κωνσταντίνο Θεοτόκη επί κυβερνήσεως Χαρίλαου Τρικούπη. Στα νομοσχέδια αυτά προβλεπόταν η καθιέρωση εξατάξιου δημοτικού και γυμνασίου, για την είσοδο στο οποίο δεν προβλέπονται εξετάσεις, η ίδρυση σχολείων σε όλα τα χωριά άνω των 600 κατοίκων και γραμματοδιδασκαλείων στις μικρότερες πληθυσμιακά κοινωνίες, η αναμόρφωση των σπουδών των μελλοντικών δασκάλων και η παράλληλη λειτουργία ταχύρρυθμης εκπαίδευσης δασκάλων, ώστε να καλυφθούν κατά το δυνατό τα επείγοντα τρέχοντα κενά, η αναβάθμιση στην εκπαίδευση του γυναικείου φύλου μέσω της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων και της ίδρυσης διδασκαλείων μέσης εκπαίδευσης για τα κορίτσια, η κατάργηση των αρχαίων ελληνικών στο δημοτικό, καθώς το μάθημα κρινόταν δυσνόητο για τόσο μικρούς ηλικιακά και ανώριμους μαθητές, η διανομή των διδακτικών εγχειριδίων στους άπορους μαθητές, και η ίδρυση βιβλιοθηκών σε όλα τα σχολεία τόσο για χάρη των μαθητών όσο και προς όφελος των διδασκόντων, που όφειλαν να μεριμνούν συνεχώς για την επιμόρφωση και την καλλιέργειά τους στο πλαίσιο μιας άτυπης δια βίου μάθησης. Τέλος, προτεινόταν συγκεκριμένα μέτρα εξασφάλισης της εφαρμογής του υποχρεωτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης, τα κυριότερα εκ των οποίων ήταν η τήρηση αρχείου παρουσιών των μαθητών με πρωτοβουλία της κοινότητας ή της εκκλησίας και η παρέμβαση των εισαγγελικών αρχών, όταν θα καταγγέλλονταν περιπτώσεις κατά τις οποίες οι γονείς δε θα επέτρεπαν την ομαλή φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο.

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Χ. Παπαμάρκου δεν αποκαλύπτονται μόνο στην έκθεση της Κέρκυρας και στα νομοσχέδια Θεοτόκη, αλλά σε όλο το συγγραφικό έργο του συμπεραίνεται, επιπλέον, ότι ο Βελβεντινός παιδαγωγός είχε συλλάβει το πραγματικό νόημα στη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, το οποίο και προσπάθησε να υλοποιήσει. Συγκεκριμένα, έχοντας σπουδάσει στη Γερμανία, θεωρήθηκε, όπως και ο ίδιος παραδεχόταν, ένας από τους κυριότερους εισηγητές της ερβαρτιανής αγωγής στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, όμως, θεωρούσε όλη τη γερμανική σκέψη αντίγραφο της αρχαίας ελληνικής και γενικότερα όλη την ευρωπαϊκή σκέψη υποδεέστερή της. Για αυτό, δεδομένων και των τότε συνθηκών, υποστήριζε ένα μοντέλο αγωγής με έντονη την εθνική διάσταση και την καλλιέργεια του ζήλου για την ιδέα της πατρίδας και την εθνική ενότητα. Οι Έλληνες όφειλαν να σταματήσουν να θεωρούν ότι προέρχεται από το εξωτερικό σημαντικό και να στραφούν προς τους αρχαίους, να διεισδύσουν στο πνεύμα τους, να αντλήσουν διδάγματα από τα έργα τους. Μόνο η ελληνοπρεπής αγωγή θα σφυρηλατούσε έναν κοινό δεσμό ανάμεσα στους Έλληνες και θα μπορούσε να καταστήσει το έθνος ισχυρό και απρόσβλητο στις εχθρικές επιθέσεις. Η εισαγωγή, όμως, των κλασικών κειμένων και συγγραφέων στην εκπαίδευση έπρεπε να απαλλαχτεί από τη σχολαστική και ανούσια διδασκαλία τους, και να αποτινάξει τον «ψευτοκλασικισμό» και το πνεύμα προγονοπληξίας, που επικρατούσαν μέχρι τότε. Η έμφαση έπρεπε να δινόταν στην ουσία των κειμένων και όχι στις ξερές γραμματικές και συντακτικές γνώσεις, στο πνεύμα και τα διδάγματα των αρχαίων με τα οποία γαλουχήθηκε ολόκληρη η ανθρωπότητα. Ο Χ. Παπαμάρκου διαπίστωνε με δηκτικό τρόπο ότι η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στα σχολεία της Αγγλίας, Γαλλίας και Γερμανίας γινόταν με τέτοια μεθοδικότητα, ώστε οι μαθητές τους αποφοιτούσαν με αληθινές γνώσεις για τη ζωή και τη διδασκαλία των

αρχαίων Ελλήνων που σε καμία περίπτωση δε μπορούσαν να συγκριθούν με τις αντίστοιχες γνώσεις των ελληνόπουλων.

Διαχρονικές και εύστοχες είναι οι απόψεις του Χ. Παπαμάρκου και για τα χαρακτηριστικά που πρέπει να συγκεντρώνει ο σωστός δάσκαλος. Ο σωστός δάσκαλος είναι αυτός που προσαρμόζει τη διδασκαλία του σε κάθε μαθητή, του δείχνει έμπρακτο σεβασμό και συμπεριφέρεται σωστά απέναντί του, έχει ήθος, άμεμπτη προσωπικότητα, αφοσίωση, ενθουσιασμό και συνείδηση του λειτουργήματός του. Δάσκαλος με πλούσιες γνώσεις και άριστη μεθοδολογία, αλλά χωρίς ήθος και με φαύλη προσωπικότητα αποτυγχάνει στους σκοπούς του. Η διαρκής επιμόρφωσή του τόσο με δική του πρωτοβουλία όσο και μέσω κρατικής μέριμνας, θεωρείται απαραίτητη. Οφείλει, επίσης, να είναι προπάντων παιδαγωγός και σε αυτό θα αντλήσει πολύτιμη βοήθεια από την αρχαία ελληνική σκέψη (Πλάτονα, Αριστοτέλη και Πλούταρχο), η οποία θα τον καταστήσει ικανότερο ακόμη και από τους μεγάλους παιδαγωγούς της εποχής, π.χ. τον ίδιο τον Έρβαρτο! Μετά από το ήθος έρχονται η δεινότητα στη διδασκαλία, οι υποδομές ή τα διδακτικά μέσα.

Αν επιχειρηθεί μια συνολική αποτίμηση του έργου και της προσφοράς του, είναι δίκαιο να επισημανθεί ότι σε μια κρίσιμη περίοδο για την ιστορία του ελληνικού έθνους ο Χαρίσιος Παπαμάρκου, ως παιδαγωγός της πράξης περισσότερο παρά της θεωρίας, συμμετείχε αποφασιστικά στην χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής και επιδόθηκε στην ανάληψη πολλαπλών πρωτοβουλιών, ώστε να τεθούν στέρεες βάσεις για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων τόσο στο απελευθερωμένο ελληνικό κράτος όσο και στον ελληνισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που ανέμενε υπομονετικά την πολυπόθητη απελευθέρωσή του. Ο αδιαμφισβήτητος εθνοκεντρισμός του δικαιολογείται λόγω της ταραγμένης εποχής, του οξέος κλίματός της, του τόπου καταγωγής του και των περιοχών δράσης του. Το συγκεντρωτικό και αυστηρό πνεύμα του ερμηνεύεται δίκαια όχι με βάση τα σημερινά δεδομένα, αλλά τις κοινωνικές συνθήκες και τους εθνικούς στόχους της εποχής. Οι επικρίσεις που δέχτηκε αργότερα για τις εκπαιδευτικές προτάσεις του αποκαλύπτουν έναν έντονο, μερικές φορές, συντηρητικό χαρακτήρα των προσωπικών απόψεών του. Μέσα, όμως, στην μεταβατική περίοδο, ιστορικά και πολιτικά, κατά την οποία έζησε και έδρασε, οι όποιες παρωχημένες απόψεις του φαντάζουν συγγνωστές και οφείλουμε να του αναγνωρίσουμε συνέπεια, εργατικότητα, επιμονή και ρηξικέλευθη διάθεση. Για παράδειγμα, οι απόψεις του για τη γλώσσα τείνουν προς την υπεράσπιση της καθαρεύουσας, όχι του δημοτικισμού, και για αυτόν τον λόγο αντιμετωπίστηκε ως καθαρευουσιάνος. Αλλά απόψεις και προτάσεις, όπως η κατάργηση των αρχαίων από το δημοτικό και η έμφαση στα νοήματα, δεν αποτελούν βήματα καινοτομίας; Έτσι, οι επικρίσεις που δέχτηκε, όπως αυτές του Γληνού με την παροιμιώδη πλέον φράση «οι χοίροι υίζουσι, τα χοιρίδια κοίζουσι, οι όφεις υίζουσι» ήταν σωστές επιστημονικά, αλλά δεν πρέπει να μειώνουν την αξία των απόψεων του Παπαμάρκου. Επίσης, είναι αποδεκτό ότι για τη γυναικεία εκπαίδευση ακολούθησαν στο μέλλον ακόμη πιο προοδευτικές απόψεις, όπως η εκπαίδευση για χάρη της γυναίκας και όχι για χάρη του έθνους, αλλά οι απόψεις του Παπαμάρκου για το ίδιο θέμα ήταν οπωσδήποτε πρωτόγνωρες για την εποχή του.

Η αγωνία και ο αγώνας του Βελβεντινού παιδαγωγού για την παιδεία του λαού και την πραγμάτωση της ελευθερίας και της προόδου του εμπνέονται από το κήρυγμα του Ρήγα Φεραίου «εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή με την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη». Ο Χ. Παπαμάρκου δεν μπορεί να θεωρηθεί ο μέγας μεταρρυθμιστής στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Αποτελεί, ωστόσο, μια σημαντική προσωπικότητα με ενεργό ανάμειξη στα εκπαιδευτικά ζητήματα και έναν πλούτο ιδεών και απόψεων, πολλές εκ των οποίων ήταν πρωτοποριακές για την εποχή του και

χρειάστηκε να μεσολαβήσουν πολλά χρόνια, ώστε να κατανοηθεί η αξία τους και να υλοποιηθούν.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Χαρίσιος Παπαμάρκου διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας σε μια ταραγμένη περίοδο της ιστορίας της, όπως είναι τα τέλη του 19ου και οι αρχές του 20ου αιώνα με αντικειμενικές δυσκολίες για οποιαδήποτε απόπειρα υγιών και αποτελεσματικών μεταρρυθμίσεων στον κρίσιμο τομέα της εκπαίδευσης. Ωστόσο, έχοντας σπουδάσει την παιδαγωγική επιστήμη στην «Εσπερία» και συναισθανόμενος απόλυτα τις υψηλές απαιτήσεις που δικαιούνται να έχουν οι πολίτες από τους δασκάλους αναδείχθηκε σε επιφανέστατο εκπρόσωπο της ελληνικής ερβαρτιανής σχολής σε θέματα οργάνωσης και διοίκησης της εκπαίδευσης. Ως υπηρέτης της εκπαίδευσης από ποικίλες θέσεις και ως εκπαιδευτικός της δράσης δεν κατείχε απλώς θεωρητικές γνώσεις, αλλά κατανοούσε πλήρως τις δυσλειτουργίες του εκπαιδευτικού συστήματος. Η βαθιά φιλολογική και φιλοσοφική μόρφωσή του, η εξαιρετική παιδαγωγική κατάρτισή του και η αυθεντική θέλησή του για την αληθινή πνευματική ανάκαμψη του ελληνικού πληθυσμού, έστω και αν εστίασαν υπέρ το δέον, αλλά δικαιολογημένα λόγω των τότε ιστορικών συνθηκών, στον εθνικό και φρονηματιστικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης, τον καθιστούν γνήσιο παιδαγωγό και πνευματικό άνθρωπο. Πίστευε βαθιά στην ηθική ακεραιότητα του δασκάλου και στην αληθινή πνευματική κατάρτισή του θεωρώντας αυτά τα στοιχεία πολύ σημαντικότερα από τις καθαυτές γνώσεις ή τις διδακτικές μεθόδους. Επιπλέον, στις καινοτόμες ιδέες του εντάσσονται η προσήλωση στα νοήματα και όχι στη γραμματική ή στο συντακτικό κατά τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, η υποστήριξη της ενιαίας και υποχρεωτικής δημοτικής εκπαίδευσης για όλους τους Έλληνες, η διαίρεση της εκπαίδευσης σε δύο εξαετείς κύκλους, που αντιστοιχούν στο κατοπινό εξαετές δημοτικό και εξαετές γυμνάσιο, και η συμφοίτηση αγοριών και κοριτσιών. Οι πρωτοποριακές για την εποχή παιδαγωγικές αντιλήψεις του ανάγκασαν τον τότε Υπουργό Παιδείας και εγνωσμένης αξίας πνευματικό άνθρωπο Κωνσταντίνο Θεοτόκη να παραδεχτεί ότι «ηγτύχησε να συναντήσει» έναν άνθρωπο και παιδαγωγό σαν τον Χαρίσιο Παπαμάρκου με αληθινό όραμα για την εκπαίδευση και σπάνια εργατικότητα για την υλοποίησή του.

ABSTRACT

Harissios Papamarkos has played a major role in the educational status of Greece during a turbulent period of its history, as late 19th and early 20th century was, facing real difficulty in any attempt to accomplish right and effective reforms in the education sector. However, having studied the science of Pedagogy at “Hesperia” and being fully aware of the absolutely high demands the citizens of Greece deserved to have from their teachers, he was distinguished as a highly eminent representative of the Greek Herbartian school concerning issues of educational organization and administration. Serving education from various posts and being an active educator not only did he have theoretical knowledge but also he fully comprehended the malfunctions of the Greek educational system. His wide philological and philosophical knowledge, his exceptional professional training along with his authentic determination for the true spiritual revival of the Greek population -despite the fact that his focus was overambitious, yet justified considering the historical circumstances at that time- aiming at the national and moralistic character of education render him an original pedagogue and a spiritual man. He deeply believed in the moral integrity of the teacher and in his true spiritual professional training

considering these two qualities more important than the teacher's actual knowledge or teaching methods. In addition, as far as the teaching of ancient Greek is concerned, some of his innovative ideas included the focus on meaning rather than on grammar or syntax. He also supported the united and primary education for all the Greeks, the division of education in two six-year cycles corresponding to the present six-year primary school and six-year junior high school and finally, the girls and boys attending school together in mixed classes. His radical, for his era, pedagogical beliefs, made the Minister of Education, Konstantinos Theotokis, who was a spiritual man of renowned value, admit that "he was happy to meet" a man and pedagogue like Harissios Papamarkos with a true vision for education and of so rare diligence for its actualization.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Δημόπουλος, Β (1998). *Το Βελβεντό στην Ιστορική του Πορεία*. Κοζάνη: Έκδοση Δήμου Βελβεντού.
2. Λάζαρης, Κ. (1962). *Ο παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου*. Αθήνα: Καμπανάς.
3. Μυλωνάς, Μ. (2003). *Ένας σημαντικός Βελβενδινός παιδαγωγός. Η ζωή και το έργο του Χαρίσιου Παπαμάρκου*. Κοζάνη: Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης.
4. Παπαδόπουλος, Δ. (1997). Χαρίσιος Παπαμάρκου, Το παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό του έργο. Στο: *Η Κοζάνη και η περιοχή της* (σσ. 391-405). Κοζάνη, Ελλάδα: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης.
5. Παπαμάρκου, Χ. (1883). *Έκθεσις των καθ' όλου πορισμάτων της επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων Κερκύρας*. Στο: *Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων αποσταλέντων εκτάκτων επιθεωρητών*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
6. Παπαμάρκου, Χ. (1885). *Περί του σκοπού της εκπαιδεύσεως της Ελληνίδος Νεολαίας, Πραγματεία Παιδαγωγική*. Κέρκυρα: τυπογραφείο Κοραΐς.
7. Παπαμάρκου, Χ. (1893). *Υθλοι και πράγματα*. Αθήνα: Τυπογραφείο αδελφών Περρή.
8. Χατζηστεφανίδης, Θ. (1990). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παπαδήμας.

*Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης
(ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο 10,11,12 Οκτωβρίου 2014*